

SEKULARISERINGEN OCH SAMHÄLLET

Av preceptor *KARL GUSTAF HILDEBRAND*

INGEN kan exakt veta, hur många som egentligen påverkas av en religion eller en moralisk förkunnelse. Ännu mindre kan man veta hur djupt påverkan tränger hos de människor som den når fram till. När människorna tvingas till aktivitet i de andliga makternas kamp, sker det till den avgörande delen av inre nödvändighet och utan att man kan förutse eller mäta effekten.

Om det blir skörd av ord, som för vinden ströddes, det får de levande veta efteråt.

I kristendomens historia har man vid otaliga tillfällen klagat över nedgång och inre förfall. Man har talat med saknad om de gångna generationernas fromhet och har sett mörkt på läget under sin egen tid.

Hjälp Herre, de heliga äro nu få,
de trogna förminskade bliva

— så står det i den karolinska tidens psalmbok, som för oss tycks vara framsprungen ur själva hjärtat av gammaldags trygg lutherdom.

Historien om kristendomens väg och inflytande är i själva verket på

alla stadier en utomordentligt spännande historia. Det kristna budskapet syftar så djupt och det kristna anspråket är så allvarligt, att deras förhållande till samhälle och enskilda människor aldrig med skäl kan framstå som någonting självklart och tryggt. Det måste alltid te sig häpnadsväckande att andliga makter av det slaget — naturligt ägnade att locka fram motstånd och på samma gång naturligt hotade av förslappning och utsuddande — verkligen kan leva kvar och öva inflytande. Kristendomens bankrutt har, som Harald Hjärne uttryckt det, alltifrån kyrkans tillblivelse stått för dörren. Likväl har kristendomen, genom en rad av alltid hotade positioner, fortsatt sin väg och förblivit en väsentlig makt i Västerlandets historia. De i yttre mening mest bekymmersamma tiderna av dess utveckling har ofta på längre sikt varit väl så fruktbara som de andra.

I och för sig är det emellertid alldeles klart, att kristendomens läge under de senaste generationerna har genomgått en stor förändring och att denna förändring innebär

ett för hela vår kultur mycket allvarligt problem. Förändringen har många sidor, och dess betydelse ur de kristna samfundens synpunkt är inte enbart negativ. Men det är meningslöst att idealisera situationen, och det är nödvändigt att ägna en viss uppmärksamhet åt dess historiska sammanhang.

Ännu för hundra år sedan tedde sig det borgerliga samhället i Sverige som ett kristligt samhälle. Det var en nästan överallt självklar föreställning att den kristna moralen var en nödvändig grundval både för samhällets och den enskilda människans moral. Lojaliteten mot kyrkan hörde till de medborgerliga plikterna. Bildning och socialvård var ännu till stor del i gammal stil kyrkligt förankrade. Den religiösa enhetligheten framstod som en förutsättning för den nationella och det förekom ännu, att man till dess bevarande använde tvångsmedel.

Att definiera kyrkans ställning i kultur och samhälle i dag är inte lätt, men i varje fall är det uppenbart att ingen av de uppräknade punkterna kunde användas till en karakteristik av det nuvarande läget.

Det som skett kan inte bara betecknas som en rad katastrofer för kyrkan. Dess stolta samhällsposition i det förflutna berodde inte — eller i varje fall inte bara — på att människor var frommare på den tiden. Alltifrån tidiga skeden, då den kristna kyrkan var den enda hjälpligt civiliserade kulturmakten

i europeiskt samhällsliv, hade ansvaret för väldiga samhällsuppgifter kommit att traditionellt tillfalla den. Som ett minne härav var kyrkan ännu in på 1800-talet betrodde med funktioner som icke nödvändigt följde av dess egentliga karaktär och som icke enbart var till gagn för dess egentliga uppgifter.

Det var sålunda helt naturligt, att allting som liknade kyrkligt förmynderskap över bildning och bildningsmeddelande måste försvinna inför en mognare och rikare nyanserad vetenskaplig kultur. Det var en beklaglig men kanske inte alldeles obegriplig biföreteelse, att man i striden om sådana ting ofta blev grymt orättvis och betecknade kyrkosamfunden — de största av alla kulturbyggare i Västerlandets historia — som odlingens fiender framför andra.

Det var vidare naturligt, att staten och den borgerliga kommunen övertog många uppgifter som tidigare legat hos de kyrkliga organen; nya resurser och vidare utspritt samhällsansvar hade sin del häri. Det var icke heller enbart till skada att föreställningen om en självklar religiös enhetlighet i landet — en föreställning som i verkligheten haft inslag av fromt eller ofromt självbedrägeri — i ett rörligare samhälle, med snabbare andliga och materiella kommunikationer, fick vika för en insikt om de tävlande livsmakternas verkliga motsättning och kamp. Det var säkert till fördel för kyrkan att den icke längre

kunde verka genom yttre tvång och därför icke heller kunde inordnas som ett led bland andra i det gamla överhetssamhällets tvångsapparat.

Det får slutligen icke glömmas, att en del av kyrkans prestige hade hört samman med den tröga livstakten i ett agrarsamhälle, som redan genom nya arbetsmetoders seger och nya samhällsgruppers framträngande var dömt till upplösning. Naturligt nog strävade många kyrkomän att i de här berörda avseendena rädda en äldre, inom sin ursprungliga ram ofta välsignelsebringande arbetsform, men i och för sig kunde det nya läget på flera sätt ge nya möjligheter till fördjupning och öppen kamp.

Man måste också beakta, att det i folkkyrka och frikyrkor för närvarande finns mycket av äkta och betydelsefullt kristet liv, och att man där i stor utsträckning tycker sig skönja icke en uttunning utan en ökad koncentration. Den icke ovanliga föreställningen att de kristna värdena till sin natur skulle vara otillgängliga eller ointressanta för moderna människor motsäges i hög grad av verkligheten, också av det som verkligen händer bland många från början avståndstagande men av kristen förkunnelse erövrade människor. Den svenska erfarenheten kan här, oftare än man kanske tänker sig, bekräfta vad som på många håll utanför vårt land, särskilt mot bakgrunden av förföljelse och lidande, har blivit dramatiskt uppenbart.

Det är också tydligt, att känslan av solidaritet med det gamla arvet, och icke minst med folkkyrkan, har mycket starkt fäste i Sverige. Fastän uttrycken onekligen är trevande och tafatta, märker man ständigt hur människor i alla samhällsgrupper instinktivt uppfattar kyrkan i Sverige som »sin» kyrka och i dess bestånd ser ett icke oväsentligt värde. När tillspetsade angrepp på de kristna idéerna eller häftiga krav på kyrkans skiljande från staten i allmänhet gör så utomordentligt ringa intryck på opinionen, beror detta inte bara på en viss svensk likgiltighet för idédebatt, utan också på den nämnda, instinktiva samkänslan.

Detta är alltså den ena sidan av saken. Men det finns också sekulariseringsfrågor av annat och allvarligare slag.

På helt annat sätt än förr finns det en klyfta mellan de medvetet religiöst engagerade och andra kretsar. Det finns då risker för att de religiösa frågorna kan framstå som specialfrågor för en avgränsad minoritet, låt vara att den minoritet det här gäller är större än vad mången tror. Det finns också en risk för att den antyddade synen på kristen verklighet som någonting isolerat kan sprida sig till den kristna trons egna bekännare och talesmän: när förbindelselinjerna blir mindre självklara än förr, finns det alltid en försåtlig frestelse att tvivla på deras betydelse över huvud, att också för egen del betrakta

de kristna intressena som en sorts isolerade privata intressen. Läget krånglas ytterligare till och blir mera bekymmersamt, därför att så mycket av den gamla enhetskulturens yttre traditioner finns kvar. Den som inte är särskilt inställd på religiösa frågor, och som kanske i verkligheten allt mer isolerar sig från dem, har i alla fall så mycket kvar av gamla föreställningar, att han instinktivt tror sig i stånd till välgrundade meningar på området; det faller honom inte in, att en bildad människa i ett gammalt kristet land verkligen kan vara okunnig om kristna väsentligheter och att man här som på andra områden kan behöva lära sig fakta. På samma sätt är det kyrkliga arbetet — liksom ofta det frikyrkliga — många gånger bundet av traditionerna från ett mera enhetligt samhällsliv: blicken skymms av en viss skenbar säkerhet, den skapande fantasien och det radikala kristna bedömandet försvåras, därför att man använder måtten från en tid, då hela samhället och hela kulturen i viss mån tedde sig självklart kristliga.

Det är lätt att inom flera områden finna exempel på denna situation. Trots kristendomsundervisningens och konfirmationens bestånd blir det allt vanligare med människor som — när väl dessa gränsmärken passerats — lever rätt isolerade från det kristna samfundslivet, bortsett från dess enstaka yttringar t. ex. vid begravningar och bröllop.

Följderna märker man i synen på söndag och gudstjänstliv, inte minst i förhållandet till de stora helger som är centrala både i den kyrkliga och den icke-kyrkliga festkalendern. I och för sig ligger det kanske ingenting förvånande i att på en och samma kväll under stilla veckan skärtorsdagsbaler konkurrerar med årets högtidligaste nattvardsgång. Det barbariska ligger däri, att motsatsförhållandet för så många människor är någonting alldeles obekant. Många vet helt enkelt inte — eller har tillfälligt glömt — att passionstid och påsk för somliga av deras bekanta uttrycker verkliga livsnödvändigheter.

På samma vis är det ingenting underligt i att den icke alltför kyrkointresserade för egen del bryr sig föga om gudstjänsttiderna. Det signifikativa är den oförstående, en smula sårade men framför allt förvånade reaktion med vilken han inhämtar att en vän eller kollega är upptagen en söndag mellan elva och ett.

Det har över huvud blivit ett av många bortglömt faktum, att helt vanliga protestantiska människor faktiskt ofta är vad våra romerska bröder kallar för »praktiserade», att de verkligen deltar i kyrkans liv och finner det livsviktigt att göra det. Den inte så sällan förekommande djupa ovetenheten om Bibel och psalmbok hör också till sammanhanget. Personer som slutat skolan innan 1937 års psalmbok och 1942 års evangeliebok kommit

till visar sig icke sällan alldeles okunniga om dessa böckers existens.

Splittringen i fråga om religiös kunskap och kristliga vanor ställer kyrkans predikan och själavård inför allvarliga, delvis olösta problem. Om alla människor har ungefär samma bildningsgång och ordnas in i ungefär samma kyrkliga folkuppföstran, blir det möjligt att i viss mån (fastän naturligtvis bara i viss mån) räkna med en »normal» utvecklingsgång också i andliga ting, och kyrkans talesmän kan förutsetta en viss enhetlighet i förmågan att förstå liksom också — låt vara i mindre grad — en enhet i ordningsföljden mellan andliga stadier. I en splittrad kultur är det annorlunda, och i olyckligt fall kan den kristna förkunnelsen göra svåra misstag genom att tänka sig en nödvändig likformighet mellan den kristliga allmänbildningen å ena sidan, djupet och allvaret i den religiösa oron eller upplevelsen å den andra. Inte minst den moderna skönlitteraturen vittnar ju ibland på ett skakande sätt om hur djupt och hur högt den kämpande religiositeten kan tränga utan att alls kunna passas in i ett schema av goda kristliga vanor och kristen utbildning. För kyrkan öppnar sig därför med stort allvar en rad frågor om särskilda gudstjänst- och uttrycksformer för dem som står utanför den kyrkvana gemenskapen men inte heller kan föras fram utmed den traditionella kyrkliga uppfostrans linjer.

I en sekulariserad miljö blir det,

som nyss framhölls, särskilt lätt bortglömt, att det kristna budskapet har att skaffa också med samhällets problem.

Det självklara samhällsansvar som i det gamla samhället tillkom kyrkan har förskjutits och ändrat gestalt. Kyrkans samhällsansvar i den nya situationen är i och för sig väl så krävande, kanske också väl så betydelsefullt. Men det är till synes lättare att nonchalera det eller dra sig undan från det.

Många har nu en känsla av att samhället inte lider någon större förlust genom sekulariseringen; allra minst väntar man sig några skadeverkningar på den praktiska politikens plan. Här skall hävdas, att det tvärtom just där kan bli fråga om en mycket farlig utveckling. Det som gett sätta och fasthet åt samhällsarbetets pliktuppfyllelse och som gett människor en gemensam etisk grund har i långt högre grad än man tänker sig hängt ihop med det kristna arvet: utstrålningen eller återverkan av århundradets kristna förkunnelse och liv har i stor utsträckning bestämt det som nu tycks oss självklart förpliktande och riktigt men som med en försvagad kristen påverkan inte alls behöver framstå som självklart. Verkningarna av ett sekulariserat läge måste bli utomordentligt allvarliga. Det är emellertid nödvändigt att vi först och främst gör ett par preciseringar.

Man kan inte i största allmänhet tala om ett moraliskt förfall i nu-

tiden och sedan i sin tur skylla detta förfall på allmän gudlöshet. Om människor på det hela taget är bättre eller sämre än de var för några generationer sedan, det undandrar sig i stort sett bedömande. Det är en alltför enkel metod att ställa mot varandra å ena sidan en idealbild av förgången dygd, å andra sidan några skräckexempel på dagens folkmoraliska svårigheter. I själva verket har också den kristna etiken, ännu så länge, en påfallande stark efterverkan, även i vår sekulariserade miljö och bland människor som för egen del tagit avstånd från kristendomen.

Samma förhållande får också uttryck i den omständigheten att kritiken mot kyrka och prästerskap — också där den i sak eller tonfall har kristendomsfientliga drag — märkvärdigt ofta mäter med de angripnas egna mått och förutsätter att höga etiska krav kan ställas på en kyrkans talesman. Angreppen på präster och andra organiserade kristendomsanhängare synes ofta utgå från ett slags godtagande av de kristliga värderingarna. Angreppet gäller då mindre kristendomen som sådan än den halvhet eller ohelderlighet varmed belackarna anser — med eller utan skäl — att prästen, predikanten, den kyrkligt aktiva lekmannen förfuskar sin uppgift. Bakom sådana angrepp skönjer man ibland en olycklig förälskelse av ganska hetsigt slag, stundom mera tilltalande än den konventionella vanekristendomen.

Vad det gäller är en långsamt framväxande följd av sekulariseringen, aktuell också bland de mest aktningvärda, även bland de kristet engagerade. Gunnar Myrdal snuddar vid problemet, då han i »Världsekonomen» hävdar att ett moraliskt arv från protestantisk kristendom alltjämt är en västerländsk tillgång, fastän arvet numera är »avsevärt försvagat». Det betyder i vårt sammanhang föga, att Myrdal tolkar det protestantiska arvets innehåll på ett något förbryllande sätt. Frågan är där: *hur* försvagat kan arvet bli utan att det går illa?

Hela problemet blir på ett fängslande sätt belyst i en bok, som minst av allt går ut på någon kyrklig propaganda, Karl Johan Höjers »Svensk socialpolitisk historia» (1952). Höjer diskuterar bland mycket annat också de etiska grundvalarna för socialvården. Han menar att de kristna samfundens insatser på det sociala området har stora brister; han ogillar på det bestämdaste att socialvården skulle i någon form underordnas kyrkliga idéer eller organ, och anser att socialarbetaren i de flesta moraliska frågor måste beakta det sammansatta, från tid till tid växlande i all mänsklig moral. Ett en gång för alla fixerat normsystem kan inte, menar Höjer, få binda socialarbetaren. På en punkt — och detta är det intressanta — får emellertid den relativistiska synen vika. Moralerna är, heter det, »underkastad

föränderlighetens lag utom i ett avseende, vilket på kyrkans eget språk kan uttryckas så: Gud är kärleken». Från »den etik som möter oss framför allt i evangelierna», från »människokärlekens budskap», »ord om att vi skall stödja och hjälpa varandra, att den starke skall bistå den svage», från sådant finns i verkligheten ingen appell. »Är det detta som menas med kristendom, då är socialpolitiken kristen»; och det är uppenbart att »Kristus för vårt land liksom för hela Västerlandet betytt så oerhört mycket för en positiv och slagkraftig utformning av kärleksbudet».

Höjer vill för sin del gärna hävda att det kristna kärleksbudet har fullvärdiga motsvarigheter också i andra religioner än den kristna, och för sin del uttrycker han ingen som helst ängslan för att de kristet påverkade idealen skall vissna bort, om de icke mer får direkta kristna tillflöden. Men att ett avgörande flöde i vår västerländska miljö har kommit just från kristendomen, det är för honom någonting alldeles självklart.

Det må vara en sak för sig om Höjers ganska allmänt hållna utläggning av kärleksbudet verkligen gör rättvisa åt de kristna tankarna och om han inte i något för hög grad ger en idealiserad bild av den nutida socialvården som en sorts tillämpad kristendom. Men med ovanlig tydlighet har han ändå tecknat ett huvuddrag i den andliga situationen. Han har framhål-

lit den kristna förkunnelsens icke alltid igenkända efterverkan som ett grunddrag, en inre maktfaktor, också i en rätt sekulariserad miljö. Och han har pekat på ett område, där behovet av starkt ideellt inflytande är alldeles särskilt slående. Ty det är uppenbart att om vår alltmer omständliga socialvård mister kontakten med kärlekstanke och vilja till tjänst, då förvandlas den till motsatsen av vad dess bästa representanter har åsyftat. Då blir den med sina regleringar och omsorger ingenting annat än ett beskäftigt förmynderskap, ett planhushållande med människor, ett i bästa fall välment förtryck. Talet om kärlek och omvårdnad kan också i det läget säkert fortsätta, men det blir då ett löjligt och förljuget tal; människovården blir en serie av förolämpningar mot människans värdighet.

Sekulariseringens risk är nu mycket tydlig, om man inte är lika säker som Höjer på att den kristna förkunnelsens efterverkan kan förbli frisk och levande utan en fortgående tillförsel av direkt kristen energi. De av Höjer åberopade citaten från Buddha och andra vishetslärare torde inte kunna ersätta ett borttappat kristet budskap, icke heller torde man kunna förmoda att den kristliga kärleken kan fortleva som oföränderlig byråkratisk tradition i socialstyrelse och kommunalförvaltning. Ett isolerande av det kristna arvet måste med andra ord öka hotet för mekanisering och

barbarisering av samhällets människovård, och detta kan sägas även om man tror — som man måste göra — att det finns många andra i och för sig positiva faktorer i sammanhanget.

Det finns ju rätt gott om moraliska och andra situationer där man i det aktuella fallet kan tycka att alla ställningstaganden är orättfärdiga på något sätt och där man ändå måste ta ställning. Inom den nuvarande samhällliga och ideella miljön är det väl så med en rad abortfrågor: både svaret ja och svaret nej kan där, om man tänker efter, ibland te sig omänskliga. I sådana sammanhang är det väl betydelsefullt att alla synpunkter verkligen får komma till sin rätt, att beslutet i all sin nödvändiga ofullkomlighet åtminstone har tagit hänsyn till ett så stort stycke verklighet som den beslutande orkar med. Om inte någon instans envist hävdar det principiellt oerhörda, över alla gränser upprörande i att ett redan påbörjat människoliv bryts av utan att absolut nödvång föreligger, så riskerar hela bedömningen att bli ett vägande av i och för sig aktningsvärda lämplighets-synpunkter, där alla hänsyn är ungefär lika mycket värda och de kortsiktiga och närmast liggande alltid tar den största platsen. Den kristna tanken på människolivets absoluta värde har, syns det, i sådana sammanhang en icke opåskalad plats. Om de befogade men onekligen svårfixerade syftena att

minska risk eller lidande inte får bryta sig på fullt allvar mot den principen, kan resultatet onekligen bli en sorts mekaniserad välmening, som på längre sikt blir enfaldig och grym.

Livets söndervittrande till ett kaos av lämplighetsfrågor kan självfallet bekämpas också av andra makter än den kristna, och i nästan alla samhällssammanhang kan man peka på »kristet» motiverade kompromisser och meningsyttringar som har medansvar till olyckor eller förvirring. Men det visar sig ändå att den kristna livsmakten, trots och tvärs igenom sådana förvrängningar, kan ge salt och nödvändig spänning åt debatten. Det gäller frågan om äktenskap och andra samhörighetsformer är rena lämplighetsarrangemang eller inte, det gäller ungdomsfrågor där brutalitet och moraliserande är avskyvärda men där det på samma gång krävs en handlingsduglig och aktiv medmänsklighet, det gäller frågor om samhällslojalitet och hedersbegrepp, där också i denna relativiteternas värld ändå någonting måste vara absolut. Det kan väl ändå inte bestridas att vi på en rad sådana områden hotas av ett allmänhyggligt moraliskt småpyslande, där själva det väsentliga daltas bort och skyddsvallarna mot den primitiva, på en gång sentimentala och hårdhudade egoismen blir alldeles för svaga. Och man skall väl vara bra fången i den moderna ofördragsamheten för att vilja bestrida

kristendomen all möjlighet eller betydelse härvidlag.

Situationen innebär emellertid inte — och det må än en gång framhållas — att samhället består av ett antal kristna människor, vilka har lösningen till alla problem, och ett antal okristna, som av ren tjurighet vägrar att lyssna till dem. Sekulariseringen betyder att kristen verklighet uppfattas som isolerad från annan verklighet. Bekännande kristna har del i den isoleringen och är såtillvida sekulariserade. Aldrig så väsentliga kristna grundvärden kan de, naturligt nog, inte bringa till aktualitet i de moderna frågornas sammanhang, om de inte verkligen grundligt och förutsättningslöst tar del av dessa frågor med kristet budskap för ögonen men med andra och allvarigare syften än den enkla propagandakampanjens. Kristna samfund och kristet inspirerade människor måste arbeta för att bryta den fromma isoleringen, till vilken i många fall de själva och inte den förstockade omgivningen har skulden.

En rad företeelser, som inte alltid syns så mycket, vittnar emellertid om att någonting nu håller på att hända i kristen verklighets-

orientering i Sverige. Det syns i de fall där själavårdande omsorg blir direktare och mera fantasifull. Det syns i ett konkretare sinne för gudstjänstliv och sakrament. Det märks i en vidgad strävan att använda nya uttrycksmedel och en ibland vidgad lust att undvika moralkakor. I en särskilt aktuell och för framtiden säkert betydelsefull gestalt ser man den mera verklighetsbetonade andan framträda i det stort upplagda studium av sociala förhållanden och den frimodigare kontakt med det moderna organisations-Sverige som i all stillhet har engagerat hundratals svenska präster under de allra sista åren. Här finns en rörelse i riktning mot konkret verklighetssinne, bort från isoleringen och därmed också bort från den sekulariserade andan; dessa friska och hälsosamma tendenser har, som man kunde vänta, blivit föremål för en del misstänksamt ogillande, men de är utan tvivel förtjänta av den allra största respekt och förståelse. Finns det en levande och realistisk tro på den kristna livsmaktens förmåga att uträtta någonting i det moderna samhället, så lär också den tron komma att få sin betydelse i vår tids historia, all sekularisering till trots.